

Аліна Павлюк,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальність 061 Журналістика,

Львівський національний університет імені Івана Франка

Науковий керівник –

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мови засобів масової інформації

Львівського національного університету імені Івана Франка

Христина Дацишин

ПИСЕМНА ДІЛОВА КОМУНІКАЦІЯ В УНІВЕРСАЛАХ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ІВАНА МАЗЕПИ: МОВНО- СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ

Документи різних періодів є важливим джерелом фактичної інформації в журналістському творі, надають йому достовірності. Вивчення документів дозволяє журналістові не тільки відтворити події, яких стосується документ, але й зробити висновки про етичні, культурні особливості ділової комунікації, відображені в мовних формулах та структурних компонентах документів, що певним чином засвідчує соціокультурну специфіку суспільного устрою в певний історичний період. Об'єктом аналізу в цьому дослідженні став документальний матеріал українських гетьманів: творця Української козацької держави Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, тривалий період гетьманування якого пов'язують з економічним та культурним розвитком української держави, піднесенням церковно-релігійного життя та встановленням дипломатичних відносин із європейськими країнами.

Для писемної ділової комунікації гетьмани послуговувалися здебільшого універсалами, письмовими наказами або своєрідними дарчими листами, що закріплювали передачу майна чи коштів на благодійні цілі, допомагали комунікувати з козацькою старшиною та укладати дипломатичні відносини з країнами-союзниками.

Мову документів Гетьманщини досліджували У. Штанденко [1], А. Бовгиря [2], В. Денисюк [5] та ін. А. Бовгиря, зокрема, зазначає, що «війна Б. Хмельницького, створення нової держави, нової адміністрації сприяли стрімкому зростанню її («простої мови» – Х. Д., А. П.) використання як ділової, канцелярської, як мови гетьманських універсалів, інших актів «внутрішнього вжитку». Вона знову стала мовою еліти, суб'єкта державної влади – козацької старшини. [2, с.46-47]. У сучасних публікаціях синонімами

до «простої мови» є «староукраїнська», «канцелярська», «книжна», «українська канцелярська» [3].

Універсали та інші документи Івана Мазепи переважно написані староукраїнською мовою. У текстах трапляються слова, які нині є архаїзмами, наприклад: тяжар-повинність, моць-сила, тамошний-місцевий, устроевати- встановлювати, пахати-орати(землю, наприклад).

Дослідниця У. Штанденко зазначає, що універсали Мазепи писали за певною формулою: 1) ім'я, прізвище і титул гетьмана; 2) звернення до осіб, яким адресувався універсал; 3) опис подій, що спонукали до написання. Він переважно подавався у формі прохань чи скарг зацікавлених осіб. 4) способи вирішення справи; 5) уточнення наслідків дій тих, хто не виконуватиме накази; 6) дата, місце і час написання універсалу; 7) підпис гетьмана; 8) печатка [1, с. 93].

Слід додати, що дуже часто в гетьманських універсалах усім вищевказаним пунктам передують звернення до Бога як до помічника у всіх сферах життя. Це свідчить про високий рівень християнізації та моральної свідомості гетьманів.

За схемою, запропонованою У. Штанденко, ми проаналізували структуру універсалів Богдана Хмельницького «Про передачу Київському Богоявленському Братському монастирю села Мостище, що раніше належало київським домініканцям» [6, с. 116] та Івана Мазепи «Про розпорядження ремонту Мгарського монастиря» [4, с. 560–561].

В універсалах Богдана Хмельницького немає помітного розмежування на вступну, основну й завершальну частини. Весь зміст тексту в документі «Про передачу Київському Богоявленському Братському монастирю села Мостище, що раніше належало київським домініканцям» викладений в одному реченні. Проте документ містить заголовок, у якому вже стисло викладено головну проблему звернення. Після чого інформація про адресанта подана окремим реченням у підзаголовку: «Богдан Хмельницький, Гетьман з Військом Запорозьким» [6, с. 116].

Далі йде згадка про Бога, проте немає чіткої вказівки на адресата: «Оскільки всемогутньою своєю рукою десниця Бога і творець неба і землі удостоїв мене прогнати далеко ворогів і гонителів східної православної церкви, матері нашої, ляхів з України в Польщу, то маю пильне старання про благоліпність церков божих і монастирів для примноження хвали Божої...» [6, с. 116].

Опісля викладено інформацію про ключову потребу створення документа: «...монастирю Богоявленському Братському Київському 160 домініканські 161 маєтності, а особливо село, назване Мостище...» [6, с. 116].

Універсали Івана Мазепи, як і інші його документи, мають назву. У скороченому вигляді в заголовку здебільшого викладено основний зміст тексту, однак аналізований нами універсал є вилученим з мемуарів Мгарського монастиря, тому має підпис «Року 1695, травня, дня 14» [4, с. 560].

Далі йде згадка про Бога і вказівка на адресанта із зазначенням імені, прізвища і статусу, а також титулу: «До хвали і слави всемогутнього Бога, у Тройці святій єдиного, з'єднав ясновельможний добродій його милість пан Іван Мазепа, гетьман Військ Їхньої Царської Пресвітлої Величності Запорозьких...» [4, с. 560]. Вказівка на адресата містить визначення посади, професії чи статусу та ім'я і прізвище особи. В аналізованому документі – «...майстра мурарського Івана Баптисту, який, маючи у своєму ремеслі досвідчену рекомендацію, дав слово виставити трапезу в монастирі Мгарському Лубенському таким подоб'ям, висотою, шириною і довготою, як згідно з делінеацією є нижче заявлено...» [4, с. 560].

Текст основної частини документа, містить стійкі словосполучення «згідно з делінеацією», «є нижче заявлено», «таким подоб'ям» тощо [4, с. 560].

З універсалу про відбудову Мгарського монастиря стає зрозуміло, що Іван Мазепа не лише фінансував будівництво храмів, а й особисто контролював їх спорудження, даючи письмові вказівки щодо розмірів, пропорцій та деталей оздоблення. А саме в документі читаємо: «Вздовж самого фундаменту з мурами – сажнів двадцять чотири, знадвір'я, міряючи від олтаря, міри внутрішньої олтаря – сажнів три, церква – п'ять, трапеза – сажнів дев'ять, сіни – сажнів три, вздовж усе міряючи...» [4, с. 560]. Після переліку вказівок задокументовано грошову винагороду для майстра, який працював над створенням «трапези»: «...умовлений є майстер Іван Баптиста на суму золотих дві з половиною тисячі доброї монети» [4, с. 561]. Зауважимо, що універсали «Про відбудову Мгарського монастиря» не визначено санкцій, штрафів, покарань для тих, хто не виконає розпорядження гетьмана.

Закінчується основна частина обох універсалів традиційним висловом, на зразок: «Іван Мазепа, рукою власною», «Богдан Хмельницький, власною рукою». Використано характерне для ділової документації словосполучення «рукою власною». Мовознавець В. Денисюк зазначає, що «в універсалах, адресованих представникам духівництва, Іван Мазепа використовує цей підпис із загальним значенням «особисто», що слугує підтвердженням не

стільки безпосереднього авторства, скільки засвідченням поваги до осіб релігійного сану та наданням авторитетності документу» [5, с. 182]. В універсалах та наказах, адресатом яких були представники козацтва чи українського народу, цей мовний трафарет трапляється рідше, що свідчить про особливе ставлення Івана Мазепи до представників духовенства.

Щодо універсалів авторства Богдана Хмельницького, то вони завжди супроводжуються цим стійким висловом і закріплюють оригінальність документу.

Отже, аналіз мовно-структурних особливостей документів періоду гетьманування Богдана Хмельницького та Івана Мазепи дасть змогу зробити висновки про те, що ці документи мали чітко визначену структуру, відзначалися високою культурою мови та відображали політичні й ідеологічні пріоритети тогочасної України. Використання української мови в документах підтверджує її високий соціальний статус, а усталена структура документів засвідчує високий рівень писемної ділової комунікації того часу.

Список використаної літератури

1. Штанденко У. М. Мовний аналіз гетьманських універсалів Івана Мазепи. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 91–100.
2. Бовгиря А. «Язык козацький»: мова як ознака ідентичності в Гетьманщині (друга половина XVII–XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 2020. № 6. С. 45–56.
3. Броджі-Беркоф Дж. Вибір мови та вибір культури в Україні XVII ст. *Київська академія*. Вип. 2. К., 2014–2015. С. 33–46.
4. Павленко С. О. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 1142 с.
5. Денисюк В. В. Фразеологія ділової документації Івана Мазепи в контексті розвитку фразеологічного фонду української мови. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. Дніпро, 2022. Вип. 2 (24). С. 180–192.
6. Крип'якевич І., Бутич І. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / за ред. д-ра. іст. наук, проф. В. А. Смолія. Київ: Альтернативи, 1998. 381 с.